

Muzeul Istoriei Evreilor din Oradea. Concept și recunoștință

Diana IANCU *

Abstract: The Jewish History Museum of Oradea. Concept and Gratitude. *In this paper we focus on the Jewish History Museum of Oradea, which was founded in the synagogue Aachvas Rein located at no. 26, Primăriei Street. It was opened on 5 December 2018, after the rehabilitation of the synagogue. Organized on two levels, the exhibition reveals the history of the Jewish community in Oradea through documentary as well as material evidence. The collection on the first level displays Torah scrolls, cult objects, prayer books, rabbis' portraits, photographs and documents about the Jewish schools. A special place is dedicated to the Sonnenfeld family, famous owner of the largest printing house in Oradea. The tragedy of the Jewish people of Oradea is illustrated on the second floor, as a testimony of the horrors of the Holocaust. In 1944, during the Hungarian rule, the Jews of Oradea were dispossessed of their properties, imprisoned in the ghetto, and then deported to the Nazi camps.*

Keywords: *Jewish, museum, Oradea, Éva Heyman, Tereza Mózes, Sonnenfeld.*

Comunitatea evreiască a avut un rol fundamental în viața orașului de pe malul Crișului Repede, contribuind la dezvoltarea economică, industrială, culturală și la arhitectura orașului. Este laudabil demersul de a reabilita Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein”, situată pe strada Primăriei nr. 26 și amenajarea în interior a unui muzeu dedicat comunității evreiești orădene.

De Hanuka – Sărbătoarea Luminilor, 5 decembrie 2018, s-a inaugurat Muzeul Istoriei Evreilor din Oradea, pentru a pune în lumină istoria socială, politică și culturală a evreilor din Oradea, începând cu secolul al XV-lea până în prezent, prezentând și integrând în mod explicit repercusiunile Holocaustului.

Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein” a fost înălțată pe locul unde, începând cu anul 1870, era o casă de rugăciune a comunității israelite ortodoxe. Actuala clădire a fost ridicată în anul 1926 după proiectul arhitectului István Pintér, de către constructorul Béla Weimann.

Expoziția muzeală, organizată pe două nivele, dezvăluie, prin mărturii documentare și materiale, istoria comunității evreiești din Oradea. Colecția expusă la primul nivel aduce în fața vizitatorilor sulurile Torei, păstrate în dulapul Torei, cea mai veche mărturie scrisă a poporului evreiesc, care cuprinde primele cinci cărți ale lui Moise. Sunt expuse obiectele de cult cele mai semnificative: *menora*

* Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Orașului Oradea – Complex Cultural;
e-mail: iancudiana@yahoo.com

– candelabrul cu șapte brațe, *talit* – șalul de rugăciune; *tefilin* – filacterele ce se pun de credincios pe brațul stâng (în dreptul inimii) și pe cap, spre a mărturisi legământul cu Dumnezeu; *hanuchia* – sfeșnicul cu opt brațe, caracteristic pentru Hanuka, numită și Sărbătoarea Luminilor etc.

Am dorit să ilustrăm faptul că poporul evreu este cunoscut ca „poporul cărții” prin expunerea unor cărți de rugăciune: *Talmud*, *Psalmi*, *Carte de rugăciuni pentru zilele săptămânii, Șabat și sărbători*; *Carte de rugăciuni pe mormintele celor decedați*; *Hagada* – text evreiesc care stabilește ordinea Sederului de Paște – cu interpretări, imagini și note muzicale.

În „sfera spirituală” a clădirii sunt expuse tablouri ale rabinilor: Kecskeméti Lipót, prim-rabin neolog; Benjámín (Binjamin) Fuchs și Moshe Cvi Hirsch Fuchs, prim-rabini ortodocși.

Însemnătaea educației este ilustrată prin fotografii și documente despre instituțiile școlare evreiești care au fost fondate în Oradea.

Un loc aparte îl ocupă spațiul dedicat familiei Sonnenfeld, renumită în domeniul tipografiei. În anul 1856 Simon Sonnenfeld a pus bazele tipografiei „Sonnenfeld”, care va cunoaște o continuă dezvoltare, devenind unul dintre atelierele grafice cele mai însemnate din zona de vest, iar după anul 1919, una dintre cele mai performante tipografii din România. Tipografia a avut o activitate prodigioasă sub conducerea lui Adolf Sonnenfeld (1879-1916). Declinul Societății „Sonnenfeld” a început după anul 1940. Încercând o salvare a tipografiei, la 1 februarie 1946, proprietarii Gusztáv Sonnenfeld și Adam Friedländer vor înregistra o întreprindere cu numele de „Grafica Sonnenfeld și Friedländer”. Tipografia a fost naționalizată în anul 1948 și transformată în Tipografia „Breiner Béla”, care, ulterior, va deveni Întreprinderea Poligrafică „Crișana”.

Arhitectura orădeană poartă amprenta comunității evreiești. Astfel, în panouri fotodocumentare, este oglindită frumusețea palatelor orădene precum: Palatul Vulturul Negru și Palatul Stern, ambele construite de arhitecții Jakab Deszso și Komor Marcell; Palatul Moskovits Adolf și Fiii, construit de frații József și László Vagó; Palatul Moskovits Miksa, construit după planul arhitectului Kálmán Rimanóczy jr.; Palatul Ullmann, pe a cărui fațadă se poate vedea *menora*, străjuită de doi lei, simbol al statorniciei; Palatul Fuchsl, care, prin motivele decorative (ciorchini de struguri, frunze de viță-de-vie), dezvăluie îndeletnicirea proprietarilor, frații Fuchsl.

La nivelul superior, ca o mărturie a ororilor Holocaustului, este ilustrată tragedia evreilor orădeni, care, în anul 1944, au fost deposezați de bunurile lor, închiși în ghetou și deportați în lagărele morții.

Exponatele reprezentative pentru această perioadă sunt: regulamentul din ghetou, documente care atestă recvirarea lucrurilor personale, documente din detașamentele de muncă forțată, fotografii și obiecte de la lagărul din Auschwitz.

Este expus semnul distinctiv – steaua galbenă. La 5 aprilie 1944 s-a dispus obligativitatea purtării semnelui distinctiv al stelei galbene de către evrei. Referitor la obligativitatea purtării acesteia, Tereza Mózes relatează următoarele:

„Îmi amintesc de primul meu drum înstelat. Departe de mine orice sentiment de rușine. Nu mă simțeam înjosită, ci mai degrabă goală, lipsită de apărare, neajutorată: iată-mă, asta sunt... Sunt evreică. Puteți face cu mine ce doriți...”¹.

O mare încărcătură emoțională este dată de numele inscripționate pe pereți ale evreilor care au pierit în lagărele naziste, precum și de grafica care reprezintă evreii închiși în ghetou și în lagărele morții.

Un rol considerabil în formarea colecției Muzeului de Istorie a Evreilor din Oradea l-a avut doamna Tereza Mozés, supraviețuitoare a Holocaustului.

Uniforma, purtată când a fost eliberată din lagăr, este expusă într-o vitrină impozantă. În legătură cu aceasta, Tereza Mozés consemnează următoarele: „Ce ne rezervă oare viitorul? Trecuseră săptămâni de zile și nimeni n-a pomenit nimic despre plecarea acasă. Încă ne mai temeam că ne vor duce și mai departe în interiorul țării. N-o duceam rău. Aveam un acoperiș deasupra capului, viața noastră de zi cu zi era, chiar dacă în condiții modeste, asigurată. Și, lucru extrem de important: nu ne puneau la muncă. Deoarece trebuie să spun că mai eram încă tare slăbite. Și a mai avut loc o schimbare plăcută în viața noastră. Rușii au vrut să ne ajute să schimbăm ceva în înfățișarea noastră zdrențăroasă, jalnică. Deoarece nu ne puteau da haine civile, ne-au împărțit articole de uniformă militară: shimnastioare, rubăști, pufoaice”².

Tereza Mózes, fiica lui Ignác Klärmann și Mária (Szmuk), s-a născut la 6 noiembrie 1919 în Șimleu Silvaniei. Împreună cu familia, la vârsta de 9 ani, s-a mutat la Oradea. Câțiva ani mai târziu, viața de familie, visul de a studia i-au fost spulberate de închiderea în ghetou.

În primele zile din mai 1944, familia Klärmann a intrat pe poarta ghetoului. Tereza Mózes consemnează deznădejdea care i-a cuprins: „Vreme de două zile am împachetat. Din când în când pândeam știrile englezești la vecinii noștri care aveau un statut excepțional. Radioul nostru fusese demult sigilat. Mai întâi am împachetat în valize, însă apoi, când a sosit știrea că acestea sunt confiscate cu conținutul lor cu tot, am început să ne înghesuim lucrurile în saci: lenjerie de pat, lenjerie de corp, alimente, vase de gătit, provizii de lemne și cărbune pentru o perioadă de timp mai scurtă. Am aruncat o privire peste saci. Acesta să fie rodul muncii de patruzeci de ani a tatălui meu? Cu toate că nu ne văicăream aveam cu toții, aproape mereu, ochii în lacrimi! Parcă eram la o înmormântare! O, da, îngropam, într-adevăr, viața noastră de familie, anii petrecuți împreună în armonie (...) În ziua următoare, vineri, am terminat ultimele pregătiri (...) Deoarece nu mai găseam nimic de făcut, ședeam dezorientați, apatici, așteptând să ni se împlinească soarta”³.

Pentru a reliefa izgonirea evreilor din propriile case, au fost expuse chei. Tereza Mózes ilustrează tabloul sumbru al deposedării de căminul familial: „Mi-a rămas în amintire imaginea clipei când am închis ușa în urma noastră. Cheia s-a

¹ Tereza Mózes, *Decalog însângerat*, București, 1995, p. 26.

² *Ibidem*, p. 200.

³ *Ibidem*, p. 30-32.

răscuit în broască, dispărând apoi imediat în buzunarul unuia dintre cei care ne supravegheau. Simbolul căminului nostru în mâinile unui străin”⁴.

La 1 iunie 1944 familia Klärman a fost deportată la Auschwitz-Birkenau. De aici, Tereza Mózes a fost dusă în lagărele din Letonia: Kaiserwald și Riga, unde i s-a atribuit un număr: „La ieșire ne-au înzestrat cu numere de evidență. Astfel a încetat identitatea noastră de până atunci”⁵. A fost închisă și în lagărul din Stutthof și la Dörbek, un lagăr din nordul Poloniei. Peste tot a avut de înfruntat procesul selecției, însă firea ei dinamică, dârzenia și norocul au ajutat-o să supraviețuiască.

Atrag atenția exponatele dedicate Évei Heyman – fetița de 13 ani care relatează grozăviile petrecute în ghetou, în jurnalul intitulat „Am trăit atât de puțin”.

Éva Heyman s-a născut la 13 februarie 1931 în Oradea. Jurnalul Évei începe la 13 februarie 1944 și se încheie la 30 mai 1944. Aflăm că Éva iubea: bicicleta roșie, să patineze și că visa să devină fotoreporter.

Vizitatorii pot vedea expusă o bicicletă roșie, care ne duce cu gândul la scena cutremurătoare când, la data de 7 aprilie 1944, polițiștii maghiari s-au năpustit în casa unde locuia Éva, cu scopul de a-i confisca bicicleta. Éva consemnează deznădejdea și groaza acelei zile: „Azi au venit să-mi ia bicicleta. Era gata să fac o mare dandana. Știi, Micul meu Jurnal, simplul fapt că polițiștii au intrat în casa noastră m-a speriat teribil. Știu că acum polițiștii nu aduc cu ei decât necazuri acolo unde pun piciorul. Bicicleta mea avea un număr, iar bunicul plătea impozitul corespunzător. Așa au descoperit-o polițiștii; era trecut într-o evidență la primărie că eu am bicicletă. Acum mi-e foarte rușine că, în fața polițiștilor, am făcut așa tărăboi. Da, Micul meu Jurnal, așa s-au petrecut lucrurile. M-am trântit la pământ și, întinsă pe spate, am cuprins cu brațele roata din spate a bicicletei și am strigat la polițiști tot ce mi-a ieșit pe gură: <<Să vă fie rușine! Luați bicicleta unui copil! Țsta-i furt curat!>> Am adunat bani ca s-o cumpărăm un an și jumătate și pentru a completa suma am vândut vechea mea bicicletă de copil, masa pe care eram înfășată când am fost mică și paltonul vechi al bunicului. Bunicii, Juszti, Ági și nenea Béla, buna Luiza și tăticu, toți au contribuit la cumpărarea bicicletei. Și, totuși, nu s-au strâns toți banii necesari, dar Hoffmann n-a vândut-o altcuiva. Mai mult, mi-a spus s-o duc acasă că o vor plăti tăticul sau bunicul. Dar n-am vrut s-o iau, până când nu adun întreaga sumă. Între timp, ori de câte ori puteam, mă repezeam până la magazinul lui Hoffmann și mă uitam: mai e acolo bicicleta aceea roșie? Cum a răs Ági când i-am povestit că atunci când, în sfârșit, am avut toți banii, am mers la magazin și am adus acasă bicicleta. Dar nu m-am urcat pe ea, ci am condus-o ca pe un câine mare și frumos. De la început mi-am adorat bicicleta; am denumit-o Vineri. Acest nume l-am luat de la Robinson, dar se potrivește de minune pentru bicicletă. În primul rând pentru că am adus-o acasă într-o zi de vineri, apoi pentru că Vineri este simbolul devotamentului, cel care a fost atât de loial față de Robinson (...). Unul din polițiști a fost foarte

⁴ *Ibidem*, p. 32.

⁵ *Ibidem*, p. 76.

furiOS. A spus că numai asta le mai lipsește ca un copil de evreu nenorocit să le facă o asemenea comedie pentru că i se ia bicicleta. Niciun copil de evreu nu mai are dreptul să aibă bicicletă și nici pâine, căci evreii mănâncă pâinea de la gura soldaților. Îți închipui, Micul meu Jurnal, ce-am simțit eu când toate acestea mi-au fost aruncate în față. Așa ceva n-am auzit decât la radio sau am citit în ziarele germane. Totuși, una este când citești așa ceva și cu totul altceva când îți se trânteste în față. Și, pe deasupra, în clipa când mi se ia propria mea bicicletă. De fapt, ce crede acest polițist nemernic, că noi am furat această bicicletă? Noi am cumpărat-o de la Hoffmann pe bani și pentru acești bani au muncit bunicul și toți ceilalți care m-au ajutat. Dar știi, Micul meu Jurnal, celuilalt polițist se pare că i s-a făcut milă de mine. «Să-ți fie rușine, domnule coleg», a zis el. «Inima dumitale este din piatră? Cum poți vorbi astfel cu o fetiță atât de minunată?» Apoi mi-a mângâiat părul și mi-a promis că el va avea grijă de bicicletă, ne-a dat o chitanță și mi-a spus să nu plâng, când se va termina războiul voi primi înapoi bicicleta. Cel mult va trebui dusă la Hoffmann și pusă la punct. Ági a zis că de data aceasta am avut noroc, dar în viitor orice ni se va lua să nu protestăm. Și așa nu putem obține nimic și să nu lăsăm această pleavă, aceste hoituri să vadă cât de mult suferim. Eu, totuși, n-o înțeleg pe Ági. Ce-mi pasă mie dacă ei știu sau nu cât de mare e suferința noastră. Nu este deloc greu să-ți dai seama că dacă unui om îi iei totul și în scurtă vreme nu va avea nici ce mânca, atunci, acel om suferă cumplit”⁶.

Pe 3 iunie 1944, Éva și bunicii săi au fost deportați la Auschwitz într-un vagon de vite, pe ultimul tren cu deportați din Oradea. Sunt memorabile cuvintele Évei Heyman, strigătul disperat, „Eu nu vreau să mor, deoarece abia am trăit!”⁷. Éva a fost selecționată de doctorul Josef Mengele pentru a fi subiectul unor experimente umane. A murit pe 17 octombrie 1944, la vârsta de 13 ani, dr. Mengele fiind cel care a împins-o spre camerele de gazare.

Impunerea dictatului de la Viena (30 august 1940) prin care partea de nord a județului Bihor – care includea și orașul Oradea – a intrat în componența Ungariei horthyste, a avut consecințe din cele mai tragice asupra locuitorilor evrei. Anul 1944 a fost unul de groază și teroare, reprezintă o pagină neagră a istoriei orașului Oradea, a cărui populație la acea vreme număra aproximativ de 90.000 de locuitori, din care în jur de 30.000 erau evrei.

Chestiunea instaurării ghetoului orădean s-a pus în discuție în cadrul unei ședințe ținute în primărie, la 30 aprilie 1944. Cu această ocazie, dr. Ladislau Gyapay, viceprimarul orașului a declarat: „Dacă mi se va da mână liberă, în trei zile voi înălța ghetoul, iar în alte patru, voi așeza în el pe evreii din Oradea”⁸. În ziua de 3 mai 1944, Ladislau Gyapay a convocat o consfătuire la primărie, la care au luat parte șefii serviciilor, funcționarii primăriei, precum și șeful poliției din Oradea și unde Ladislau Gyapay, a înmănat participanților instrucțiuni scrise

⁶ Ágnes Zsolt, *Eva, fata mea*, București, 2017, p. 111-114.

⁷ *Ibidem*, p. 96.

⁸ Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, Oradea, 1997, p. 193.

intitulate „Instrucțiuni către Comisiuni”. În conformitate cu aceste instrucțiuni, au fost create comisiuni speciale însărcinate cu strângerea locuitorilor evrei de prin locuințele lor. Aceste comisiuni se compuneau dintr-un organ polițienesc și unul sau doi membri delegați de primărie. Organul polițienesc avea menire să ridice familiile evreiești, iar delegații primăriei aveau misiunea să preia banii și valorile ce se găseau în locuință, să o sigileze și să ia cu sine cheile locuințelor.

Plasarea evreilor în ghetou a început la 3 mai 1944. Până pe data de 9 mai, străzile orașului au fost pustiite de evrei, aceștia fiind închiși în ghetou.

Ladislau Gyapay a dat următoarea ordonanță: „Din ordinul guvernului regal ungar, dispun plasarea evreilor din Oradea, obligați să poarte steaua galbenă, în ghetou”⁹. Și-a dezvăluit pornirile sale de ură rasială de câte ori a avut ocazia. Astfel, din prima zi de înființare a ghetoului a făcut următoarele declarații presei locale: „A trebuit să rezolvăm această problemă pentru existența națiunii și aceea a victoriei pe care trebuie să o cucerim împreună cu camarazii noștri germani. Or, este condiția prealabilă acesteia ca societatea creștină să fie curățită de jidani”¹⁰.

Ghetoul din Oradea a fost cel mai mare din Ungaria, cu excepția celui din Budapesta. Avea o suprafață de 130 iugăre. În acest spațiu, privați de hrană, în condiții mizere, au fost constrânși să locuiască aproape 25.000 de evrei. Ghetoul a fost delimitat spre nord de actualul parc 1 Decembrie și, în prelungire, de strada General Traian Moșoiu, la vest de strada Avram Iancu, la sud de strada Sucevei, iar la est de Piața Cetate. În ghetou au funcționat: Comitetul de conducere al ghetoului, Consiliul evreiesc și Poliția evreiască internă – necesară menținerii ordinii. Ghetoul a fost împrejmuț, pentru a-l izola de ceilalți locuitori ai orașului.

Un alt ghetou a fost destinat celor 8.000 de evrei proveniți din comunitățile rurale a 12 districte: Salonta, Aleșd, Marghita, Valea lui Mihai, Cefa, Sălard, Săcuieni și din următoarele districte care azi se află în Ungaria: Biharkerestes, Sárrét, Derecske, Berettyóújfalu. Acesta era situat în zona pieței Cazărmii.

Ghetoul din Oradea se diferențiază de celelalte ghetouri din Transilvania prin faptul că, contrar instrucțiunilor generale, potrivit cărora evreii din detașamentele de muncă nu trebuiau internați în ghetouri, Eugen Péterffi a dispus adunarea evreilor din detașamentele de muncă. Din punct de vedere organizatoric era împărțit pe grupuri de case. Adevărata teroare în ghetoul din Oradea a început, însă, după data de 10 mai 1944, când comanda a fost preluată de Eugen Péterffi. Acesta, din primele zile a lansat o publicație cu titlul „Disciplina în ghetou”, conținând aproximativ 80 de articole cu diferite prohibițiuni; pentru aproape fiecare încălcare a acestor interdicții, fiind prevăzută sancțiunea împușcării.

Încă în preambulul acestei publicații se face cunoscut faptul că: „Ghetoul este păzit de jandarmi. Acei care pe nedrept și pe loc interzis și fără escortă de jandarmi ar încerca să părăsească teritoriul ghetoului, vor fi împușcați de jandarmi”¹¹. Cu privire la atitudinea și respectul pe care toți cei din ghetou,

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Oliver Lustig (coord.), *Procesul Ghetourilor din Nordul Transilvaniei*, vol. I, București, 2007, p. 19.

¹¹ *Ibidem*, p. 21

inclusiv femeile, trebuia să-l dea membrilor armatei maghiare sau germane, iată ce prevede această publicație: „Oriunde în ghetou apare vreun ofițer ungar sau german, bărbații îl vor saluta cu pălăria ridicată în mod cuviincios. În fața lor nu vor putea să stea decât fără pălărie și în poziție de dreptți. Dacă ar intra în careva cameră, acela care observă de prima dată, este obligat să comande <<dreptți>>”. Regulamentul de ordine interioară cuprindea dispoziții drastice. „Legătura cu lumea exterioară este complet întreruptă. (...) Fiecare poate locui numai în casa și camera ce i-a fost repartizată. (...) În ghetou trebuie să fie liniște și în timpul zilei. Sunt interzise strigătele, zgomotul, cântatul, certurile. Între deșteptare și stingere ghetoul trebuie să fie pustiu și mut. ... Cine nu respectă ordinele va fi trimis în lagăr de pedeapsă”¹².

Cea mai zguduitoare perioadă a vieții din ghetou a început atunci când s-a înființat biroul de cercetări al jandarmeriei, numit „Dreher” sau „Monetăria”. Biroul s-a instalat în fostele încăperi ale fabricii de bere „Dreher-Haggenmacher”. Aici au fost amenajate camere de tortură în care cei chemați să facă declarații erau supuși la cele mai inumane pedepse. Îi chinuiau până mărturiseau unde și-au ascuns averile reale sau imaginare nedeclarate. La început au fost percheziționați cei mai bogați: directori de fabrică, funcționari, avocați, medici. Nu s-a ținut cont că erau bătrâni, bolnavi sau femei.

Victimele erau bătute cu cureaua sau biciul până își pierdeau cunoștința. Legați fedeleș, cu mâinile la picioare, și astfel suspendați pe bare de fier, erau loviți permanent, pe apucate. Nu erau torturați doar fizic, ci și psihic. (n.n.). Alte metode de tortură constau în introducerea de curent electric în părțile cele mai sensibile ale corpului¹³. Evadarea din ghetou era aproape imposibilă.

Reține atenția faptul că au fost cetățeni care au avut un rol semnificativ în salvarea unor evrei. Îi amintim pe dr. Mihai Marina, dr. Maxim Virgil, Gheorghe Mangra, dr. Ion Isaiu, Anghel Lupescu, episcopul greco-catolic Vasile Hossu etc.

În ultimele zile ale lunii mai 1944 a început deportarea evreilor. Punctul de tranzit a fost stabilit în Parcul Rhédey (actual Parc „Nicolae Bălcescu”). „Trenurile morții” au pornit din Oradea în intervalul 23 mai și 3 iunie. Zilnic se îndreptau spre lagărele de concentrare, în cele mai umilitoare condiții, câte 2.500-3.000 de evrei. Destinația nu era lacul Balaton, așa cum au fost lăsați să creadă de către autorități din dorința de a nu provoca panică în rândul lor, și pentru a-i putea controla mai ușor, câtă vreme au fost închiși în ghetou, ci lagărele naziste, adevărate fabrici ale morții. Majoritatea evreilor din Bihor au fost deportați în lagărele de exterminare de la Auschwitz-Birkenau. Éva Heyman consemnează în binecunoscutul ei jurnal momentele cutremurătoare care au cuprins comunitatea evreiască. Pe 29 mai 1944, Éva scria următoarele rânduri, convinsă fiind de soarta fatidică care îi aștepta: „Micul meu Jurnal, acum într-adevăr totul se sfârșește. Au împărțit ghetoul pe sectoare și ne duc pe toți”¹⁴.

¹² Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, p. 202

¹³ *Ibidem*, p. 206

¹⁴ Ágnes Zsolt, *op. cit.*, p. 170

Odată cu încheierea războiului, aproximativ 2.000 de supraviețuitori dintre evreii orădeni s-au întors în oraș. Suferința populației evreiești avea să fie prelungită. Majoritatea sufereau de diverse boli și afecțiuni, cauzate de condițiile inumane din ghetouri și lagărele de concentrare, precum și din detașamentele de muncă din timpul războiului. Reintegrarea în drepturi a populației evreiești a fost lentă și parțială. Suferințele lor nu trebuie uitate niciodată! Avem datoria morală de a ne aminti tragedia deportării, durerea morții – morală și fizică, persecuția și exterminarea evreilor. Este fundamental să nu uităm! Este fundamental, pentru că asemenea crime nu trebuie să se mai repete.

Alături de partea documentară și de obiectele expuse, prin instalații alcătuite din valize, coșuri, pantofi – ne-am propus să facem un loc al memoriei, în care, vizitatorul să cunoască realitățile terifiante ale anului 1944 în Oradea și consecințele unui regim totalitar, dar să și poată lăsa o piatră, potrivit obiceiului evreiesc, în amintirea victimelor Holocaustului. Este de dorit ca *Memoria* să devină un adevărat exercițiu mental, un vaccin împotriva indiferenței și a uitării. Să nu uităm faptul că femeile, bărbații și copiii, oameni vârstnici, privați de drepturi, de demnitatea lor, de personalitatea lor, reduși la simple numere, au pierit în lagărele naziste. Prin urmare, suntem chemați să adunăm experiența celor care au pierit și a supraviețuitorilor, aceștia din urmă marcați pentru întreaga lor existență prin ceea ce au trăit în lagărele de concentrare, de multe ori chinuți de sentimentul de vinovăție pentru chiar faptul că au supraviețuit.

Prin realizarea acestui muzeu, se aduce un justificat omagiu comunității evreiești din Oradea a cărei contribuție la dezvoltarea orașului este incontestabilă.

Demersurile pentru înființarea unui Muzeu al Evreilor datează din anul 1994. La data de 25 iunie 1994, doamna Tereza Mózes a propus Muzeului Țării Crișurilor înființarea unui muzeu al evreilor în sinagoga amplasată în Piața Rahovei. A argumentat acest lucru și prin faptul că la Oradea în perioada interbelică a funcționat cea mai mare comunitate evreiască din Transilvania.

Luând cunoștință de propunerea doamnei Tereza Mózes, la 17 octombrie 1994, Federația Comunităților Evreiești din Oradea o felicita pentru această inițiativă, dar aducea în discuție starea de degradare avansată a sinagogii, propunând realizarea unui deviz privind costurile reabilitării sau propunerea unui alt loc ca sediu pentru viitorul muzeu.

Comunitatea Evreilor din Oradea, prin domnul președinte Felix Koppelman, adresa la data de 10 februarie 1995 Muzeului Țării Crișurilor propunerea ca viitorul muzeu să intre sub patronajul Muzeului Țării Crișurilor. Totodată, solicita Inspectoratului pentru Cultură Bihor și Ministerului Culturii să îmbrățișeze propunerea. Pe 13 aprilie 1995, Comunitatea Evreilor a primit aprobarea de la Inspectoratul pentru Cultură Bihor.

În planul tematic al muzeului despre care se discuta, datat la 18 iulie 1996, Tereza Mózes propunea următoarele:

- „ 1. Sectorul istoric
2. Sectorul obiceiuri și ritualuri

3. Contribuția adusă de evrei la ridicarea economico-social-culturală a orașului și județului.

Holocaustul

4. Comemorarea martirilor deportați

5. Reînființarea comunității după Holocaust

6. Sectorul de documentare (videotecă, fototecă etc.)”.

În 1996, Muzeul Țării Crișurilor prezenta în scris Ministerului Culturii parteneriatul cu Comunitatea Evreiască din Oradea și Federația Comunităților Evreiești din România pentru: deschiderea Muzeului Evreiesc din Bihor ca secție a Muzeului Țării Crișurilor; sediu: Sinagoga-monument dezafectată; organizarea expoziției: în anul 1997; din punctul de vedere al exponatelor, se va face apel la donații din partea membrilor comunității evreiești, dar și achiziții; tematica muzeului va fi concepută de doamna dr. Tereza Mózes.

Aceste demersuri nu au fost finalizate. Ambasada SUA a alocat pentru acest prim proiect suma de 129.000 de dolari. Astfel, au fost executate lucrările prevăzute, inițial, de consolidare și reabilitare a sinagogii: asigurarea stabilității structurale, rigidizarea și conservarea elementelor de șarpantă, înlocuirea învelitorii din tablă zincată și țigle, refacerea tencuielilor exterioare și a elementelor decorative ale acesteia etc.

Această sinagogă este proprietatea Comunității Evreilor din Oradea, iar Comunitatea Evreilor a anunțat Primăria Oradea în luna iulie despre faptul că au denunțat contractul de administrare încheiat în anul 2010 între Federația Comunităților Evreiești din România – Comunitatea Evreilor Oradea și Muzeul Țării Crișurilor, având ca obiect administrarea imobilului – Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein”. Tot în această adresă, comunitatea a solicitat administrației locale să efectueze demersurile legale în vederea preluării în administrare a sinagogii.

În cadrul ședinței de Consiliu Local din data de 28 iulie 2016, Direcția Patrimoniu Imobiliar a propus consilierilor locali preluarea în administrare a imobilului Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein”, situat în Oradea, str. Primăriei nr. 25.

În iulie 2016 Consiliul Local Oradea a aprobat propunerea Direcției Patrimoniu Imobiliar de a prelua în administrare Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein”, situată pe strada Primăriei nr. 25 și de a finaliza lucrările de reabilitare a acesteia. Lucrările de reabilitare s-au desfășurat în perioada mai-septembrie 2018. Sinagoga este proprietatea Comunității Evreiești, iar pentru 30 de ani a intrat în administrarea municipalității¹⁵.

Muzeul Istoriei Evreilor este o secție a Muzeului Orașului Oradea – Complex Cultural. Obiectele expuse, fie au fost donate de Comunitatea Evreiască din Oradea, sau persoane private, cărora le suntem recunoscători, fie au fost achiziționate de Muzeul Orașului Oradea – Complex Cultural. Muzeul este dedicat cunoașterii și înțelegerii istoriei comunității evreiești orădene și păstrării

¹⁵ <http://www.oradea.ro/stiri-oradea/direc-539-ia-patrimoniu-imobiliar-inten-539-ioneaza-sa-pre-ia-administrarea-sinagogii-ortodoxe-de-pe-strada-primariei> (accesat la 28.05.2020).

patrimoniului acesteia¹⁶.

În cadrul muzeului se desfășoară un apreciat program educativ, intitulat „Ambasadorii Memoriei”. Avem obligația morală de a cunoaște Holocaustul, de a ține vie amintirea victimelor, a celor 6.000.000 de evrei exterminați prin cele mai crude mijloace. Din Oradea și județul Bihor au fost deportați peste 30.000 de evrei. Se impune să cunoaștem ororile la care au fost supuși evreii orădeni: impunerea legilor antievreiești, ghetoizarea, deportarea și eliminarea lor sistematică în lagărele morții. Este necesar să cunoaștem, să ne amintim, să nu contestăm! Educația tinerelor generații trebuie îndreptată spre toleranță și non-discriminare, pentru ca astfel de crime să nu mai aibă loc nicăieri, niciodată.

Conștientizarea de către tineri a Holocaustului, respingerea violenței, implicarea activă în desfășurarea acțiunilor din cadrul Muzeului Istoriei Evreilor din Oradea, provocarea la dialog și creativitate, precum și conștientizarea faptului că fiecare are un rol însemnat în societate reprezintă motivația principală a proiectului „Ambasadorii Memoriei”, desfășurat în colaborare cu școlile orădene.

¹⁶ Anexăm fotografii cu Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein”, înainte și după reabilitare, precum și fotografii cu diverse cadre care ilustrează amenajarea muzeală. Sursă fotografii: <https://muzeulmoo.ro/moo-muzeul-orasului-oradea-sub-sectii/muzeul-istoriei-evreilor-din-oradea> (accesat la 28.05.2022).

Fig. 1 – Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein” înainte de reabilitare (2016).

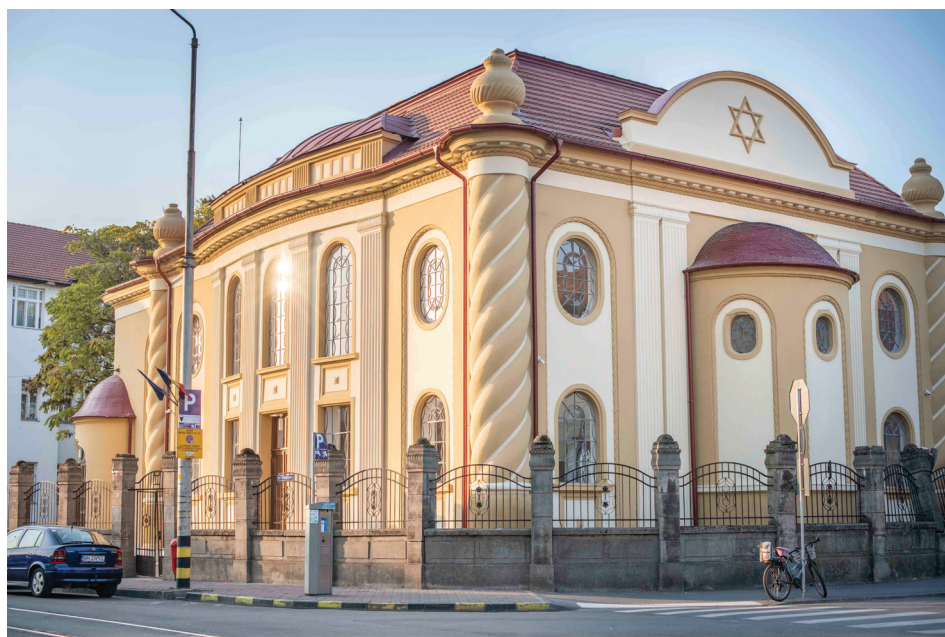

Fig. 2 – Sinagoga Ortodoxă „Aachvas Rein” după reabilitare (2020).

Fig. 3 – Omagiu Comunității Evreiești din Oradea.

Fig. 4 – Oradea – goliță de locuitorii evrei.

Fig. 5 – În onoarea doamnei Tereza Mózes.

Fig. 6 – În amintirea Évei Heyman.

Fig. 7 – „Trenurile morții”.

Fig. 8 – Dezumanizați în lagărele naziste.

